

עונת החפירות השניה בחצור¹

תשט"ו — תשט"ז (1956)

מאת

יגאל ידין

א. הערות כלליות. עונת החפירות השניה² נפתחה ב־1 באור גוסט והסתיימה בסוף אוקטובר. בעונה זו עבדו בשטח כ־180 פועלים בממוצע, וחבר העובדים המדעיים והטכניים של המשלחת מנה כ־45 איש, בהרכב דומה, פחות או יותר, לזה של העונה הראשונה. ד"ר יוחנן אהרוני, טרודה דותן, רות עמירן וז'ן פרו היו ממונים על החפירות בשדה; מוניה דונאייבסקי, ששימש כארכיטקט ראשי, נעזר השנה בארבעה תלמידים מן הטכניון העברי בחיפה; אריה וולק שימש צלם ראשי; ורב סרן אפרת פעל כקצין המנהלה. צוות המשרטטים הוגדל ומנה 4 משרטטים בממוצע וכן הוגדל צוות הרפאים, שפעל בראשותו של דודו שנהב.

כעוזרים עיקריים בשטחי החפירות ובמחנה שימשו: קלר אפשטיין, אלישע לינדר, מרדכי מגידון ואברהם פרנקל. במשך כמה שבועות השתתף בעבודות ד"ר ב. איסרלין ממכללת לידס. נוסף על הנ"ל נמנו עם המשלחת כ־14 סטודנטים לארכיאולוגיה של האוניברסיטה העברית בירושלים וכן 2 סטודנטים ממכללות אוקספורד ולונדון.

גם השנה נהנתה המשלחת מעזרתם של גורמים שונים, שהיא מחזיקה להם טובה מרובה, הם: משרד העבודה של הממשלה, שסיפק את כוחות העבודה וציוד מכני כבד; צה"ל ומשרד הבטחון, שסיפקו כמה ממתקני ההנדסה, חלקי רכבות, טלפונים, צילום אווירי; משרד הרכבות — פסי רכבת; "סולל בונה" — שני קטרי דיזל. חברת "מקורות" דאגה לאספקת המים. ללא עזרה נדיבה זו לא היתה החפירה מבוצעת בקנה מידה כה גדול, כפי שבוצעה.

(1) הרצאה שהושמעה בכנסו הי"ב לידיעת הארץ. משלחת חצור ע"ש ג'מס א. דה־רוטשילד פועלת מטעם האוניברסיטה העברית בירושלים באמצעי פיק"א, האגודה האנגלית-ישראלית לחקר ישראל וממשלת ישראל.

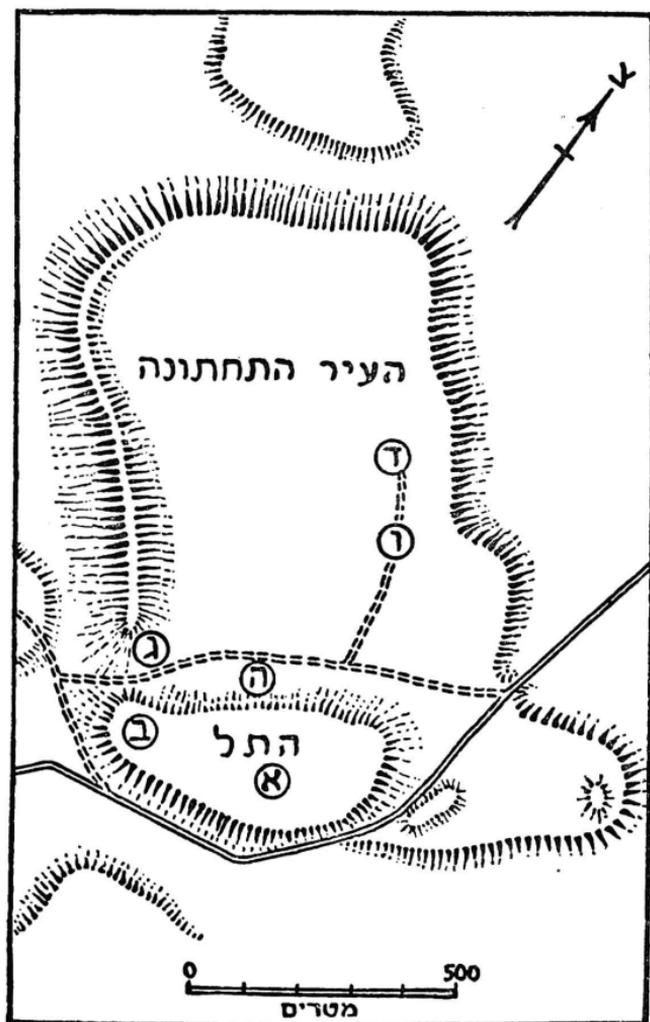
(2) סקירה על העונה הראשונה נתפרסמה בידיעות כ', א—ב, ע"ע 54—59.

לחות י"א—ט"ז.

עונת החפירות השניה בחצור

משלחת החפירות התאכסנה גם השנה בבית-ההארחה של משק אילת השחר, שדאג כמיטב יכלתו לנוחיותם של האורחים.

ב. שטחי החפירות. השנה התרכזו החפירות בשטחים א, ב, ג, שחפירתם החלה בשנה שעברה (השנה לא נערכו חפירות בשטחים ד, ה) ובשטח חדש — שטח ו. כמורכב נערכו כמה חפירות-נסיון לאורך חומת העיר הכנענית התחתונה. (ר' תכנית שטחי החפירות).

תכנית שטחי החפירות

בשטח א שבתחום התל העליון נערכו גם השנה התפירות בפיקוחו של ד"ר יוחנן אהרוני, המסתכמות בתוצאות אלו (ספרור השכבות הוא מקומי):

1. נוקה סופית בניין העמודים הגדול, (שהוקם, כנראה, בימי אחאב במאה התשיעית) — על שתי שכבותיו: 4—5. בפינה הצפונית-מערבית של הבניין נתגלה פתחו וכן נחשפו שתי חצרות מרוצפות מצפון לו. לא עלה בידינו לעמוד על תפקידו המדויק של בניין ציבורי זה. אפשר שימש כבית-מסכנות של עיר המבצר. (לוח ט', 1).

2. מדרום לבניין העמודים נחשפו והוסרו השכבות 2, 3, 4, 5, 6, (מאה תשיעית — מאה שמינית, ור' להלן הלוח המשווה של התקופות). עניין מיוחד עוררה שכבה 3 (מימי יואש וירבעם השני — המאה השמינית), שבה נתגלו כמה בתי-מגורים, שנשתמרו יפה, העשירים בממצאים שונים ובכתובות. שכבה זו נהרסה, כנראה, בימי הרעש הגדול (הנזכר בראשית דברי עמוס) ועל חורבותיה נבנתה שכבה 2, שנהרסה בשנת 732 — בימי פקח בן רמליהו — על-ידי תגלת פלאסר השלישי.

מתוך הממצאים של שכבה זו ראוי לציון מיוחד שבר של כד גדול, שעליו חרותה כתובת בכתב העברי הקדום: **למכברם** (היינו, של מכברם), (לוח י"א, 1), והיא הכתובת הראשונה מימי מלכי ישראל, שנתגלתה בצפון הארץ. מכתובת שניה, שחלקה האחד נמצא בשכבה 3 וחלקה האחר בשכבה 4 והכתובה בצבע, נשתמרו קטעים משתי שורותיה: **ירבע** (ט"ו)?

בן אלמ(לך או/תן)?

(לוח י"א, 2). על רצפת "בית מכברם" נמצא מספר רב של כלי-בית, שמהם ראוי לתשומת-לב מיוחדת "טס פוך" עשוי שנהב, שעל צדו האחד תבליט של צניפות מסוגננות, ואילו על צדו השני תבליט של ראש אשה, שעל תלתליה עומדות שתי צפרים: צפור מזה וצפור מזה (לוח ט', 4—2).

3. ממזרח לבניין העמודים נתגלתה השנה חומת סוגרים גדולה ומענר-יינת, שנבנתה בשכבה 7 (כנראה, בימי שלמה), ולאחר שנהרסה השתמשו בחדריה אנשי שכבות 2—5 כבבתי מגורים, מחסנים ובתי מלאכה. אחד החדרים היה עשיר במיוחד בממצאים שונים, ובו מתקנים לייצור יין (?), שפע של כדים, מספר "קעריות פוך" ועוד. סמוך לקרקעית החומה נתגלה מעין שופר, עשוי קונכיה, שמוצאה, כנראה, מים סוף. מיקומה של החומה לרוחב מרכזו של הגל מוכיח, שבימי שלמה התפשטה עיר המבצר רק על חלקו

המערבי של התל.

4. מצפון לחצרות של בניין העמודים נתגלו שרידי בריכה ומתקנים שונים.

5. כדי לעמוד על הקשר בין התקופה הכנענית (שנחשפה לעת עתה רק בעיר התחתונה. ר' להלן) לבין השכבות הישראליות חפרנו תעלת נסיון ארוכה ממזרח למערב בניצב לקו החומה. חפירה זו וכן החפירה מתחת לאשיות החומה עצמה נותנות יסוד להשערה, שבין סוף תקופת היישוב בשטח העיר הכנענית התחתונה (שהגיעה לקצה בסוף תקופת הברונזה המאוחרת) לבין שכבה 7 (היא שכבת החומה) היתה קיימת בתל שכבה נוספת (ואולי אף שתיים), שיש לייחסה לתקופת הברזל הראשונה. עובדה זו טרם נקבעה סופית ותהיה נושא לחפירתנו בעונה השלישית. לוח ט/ 1 משקף את שטח החפירות א, בסיום העונה, ובו נראים יפה בניין העמודים, בתי המגורים מדרום לו, חומת המגורים ותעלת הנסיון ממזרח לו.

ש ט ח ב. החפירות בשטח זה שבמערבו של התל, שנערכו גם השנה בפיקוחה של רות עמירן, רוכזו בארבעת הנושאים הבאים: (ספרור השכבות מקומי):

1. הסרת המצודות האשוריות־פרסיות הגדולות (שכבות 2—3), שנתגלו בעונה הקודמת.

2. המצודה הישראלית. בחלקו הדרומי של השטח ומתחת למצודות הנ"ל נתגלתה מצודה ישראלית גדולה. תכניתה הכללית היא ריבוע, שמצדו הצפוני והדרומי הותקנו שורות חדרים רבועים, ואילו במרכזו — שני אולמות צרים ומוארכים (לוח י, 1). עביים של קירות הבניין מגיע עד שני מטר, ואשיותיהם הותקנו בעומק של כשלושה מטר, כשמסדם רחב ביותר. פינות המצודה בנויות אבני גזית גדולות ומסותתות יפה, לפי סגנון בנייני מלכי ישראל בשומרון, מגידו ובית־שאן. מצודה זו נהרסה על־ידי שריפה עצומה, ששרידיה כיסו את רצפת המצודה עד לגובה של מטר ויותר. עצמתה היתה כה חזקה, שאף מזוזות הפתחים, שהיו עשויות אבני גזית, נפגעו ביותר על־ידי האש. שריפה זו קשורה בהריסת העיר הישראלית על־ידי תגלת פלאסר השלישי (= שכבה 2 בשטח א) בימיו של פקח בן רמליהו. יש לשער, שבניין המצודה עצמה (שכבת 5). על שכבה 4 ר' להלן) הוקם בימי אחאב (מקביל לבניין העמודים בשטח א), ואילו מתכונתה של המצודה, כפי שנתגלתה — על השינויים שהוכנסו בה (5א) — היא מימי ירבעם השני (שכבה 3 בשטח א) ופקח בן רמליהו. למצודה היתה אף קומה שנייה.

על כך מעידים מערכת מדרגות שנתגלתה וכן אלפי הקטעים והשברים של טיח התקרה והרצפה של הקומה העליונה, שכיסו את שטח הבניין וכן שרידים רבים של קורות עץ שרופות.

3. שטח המגורים והשירותים של המצודה. מצפון למצודה עצמה (ומתחת למצודה האשורית-פרסית) נתגלה מבנה נוסף, ששרדו ממנו רק כמה קירות (שכבה 4 = שכבה 1 בשטח א). בניין זה היה קיים לאחר כיבושה והריסתה של המצודה הישראלית (שכבה 5) ולפני הקמתה של המצודה האשורית (שכבה 3). מתחתיו נתגלה מבנה גדול, שהוא צמוד לבניין המצודה הישראלית, אלא שממדי קירותיו יותר צנועים וחלוקתו הפנימית היא לפי חדרים, שנבנו מסביב לחצר. אף כאן נתגלו סימנים של שריפה והרס בממדים נרחבים. הרצפות בכל החדרים היו מכוסות בשכבה עבה של אפר, שבה נמצאו מפוזרים עשרות כלי בית מסוגים שונים — עדות להרס של חצור הישראלית על-ידי האשורים. אפשר להבחין בבניין זה כמה שלבי בנייה ותיקונים, שהמעניין שבהם הוא הקפת המצודה ושטחי המגורים על-ידי החומה העבה, שנתגלתה בעונת החפירות הראשונה. חפירות העונה הנוכחית הוכיחו בווד-אות, שהחומה מאוחרת יותר מבניין המצודה המקורי (5ב), והיא נבנתה בעידן האחרון לקיום המצודה. אפשר בימי ירבעם השני (5א). לשם בניית החומה בצדו הצפוני של שטח המגורים (סמוך למדרון התל) היה צורך לצמצם את השטח של בנייני המגורים והשירותים, כך שהחומה עוברת למעשה בתוך החדרים בשטח זה. בכלל הממצאים המעניינים, שנתגלו השנה בשטח ב, יש לציין:

- א. כתובת חרותה על גבי כד: לפקח סמדר. מסתבר, שמשמעותה: של פקח; המלה "סמדר" (הנוכרת בשיה"ש) מציינת, כנראה, שבכד היה מין מיוחד של יין, או משקה חמצמץ עשוי מענבי בוסר (לוח י"א, 3).
- ב. כתובת חרותה על גבי כתפו של כד: לדליו (לוח י"א, 4);
- ג. "כף קטורת" עשויה שיש מקומי, שעל צדה החיצוני מעוצבת כף יד על אצבעותיה (לוח י', 2). "כפות" מסוג זה כבר נמצאו בארץ ישראל (מגידו) ובעיקר בסוריה. כף דומה ביותר לזו שלנו נתגלתה בחפירות תל-תעיינאת שבסוריה, ואף היא מסוף המאה השמינית;
- ד. חותמת גליל על עם תחריט של תהלוכת אליים, כל אחד מהם עם סמלו ונשקו המיוחדים לו (לוח י', 3).

לוח משווה של שכבות תקופת הברזל, שטחים א—ב

שטח א	שטח ב	שכבה כללית	תקופה
	1	I	הלניסטית. מאות ג—ב
	2	II	פרסית מאות ה—ד
	3	III	אשורית, מאה ז'
1	4	IV	מאות ח—ז
2	5 א	V	הרס 732 לפנה"ס ע"י תגלת פלאסר ג'
3	5 ב	VI	מאה ח — ירבעם ב'
4	5 ב	VII	מאה ט—ח
5	5 ב	VIII	מאה ט — אחאב
6	טרם נחפר	IX	מאה ט
7	טרם נחפר	X	מאה י — שלמה
8	טרם נחפר	XI	מאות יב — יא — י ?

שטח ג. שטח זה, המשתרע בפנינה הדרומית-מערבית של העיר הכנענית התחתונה (במתחם המלבני) ולמרגלות חומת-העפר הגדולה, נחפר השנה בפיקוחה של טרודה דותן. והרי סיכום החפירות בשטח זה:

1. למרגלות החומה וסמוך למקום המקדש הכנעני — שנתגלה בעונה הקודמת, ובו נמצאו הפסל, שורת המצבות ותבליט האריה — נערכה החפירה במטרה משולשת: לקבוע בדיוק את שלבי המקדש ואת זיקתו ליישוב שלמרגלותיו, לנקות את סביבות המקדש ולגלות את המבנה של חומת העפר הגדולה. במקדש עצמו נתגלו כלים מספר, בכללם קערה עשויה ברונז זה, ובתוכה זוג מצלתיים מברונזה. מדרום למקדש נתגלה מעין חדר שני, שבו נמצאו הרבה מצבות (דומות לאלה שבמקדש), מגובבות ומושלכות זו על גבי זו, שאינן מושלמות במלאכתן. כמו כן נתברר, שהמקדש עצמו הוא מהשלבים האחרונים ביותר לקיומה של העיר הכנענית במקום. החפירה בשטח זה חשפה שורה של קירות תומכים את מרגלות חומת העפר, המאשרים את התוצאות של חפירת החומה עצמה במקומות אחרים, דהיינו, שמבנה היה הרבה יותר מורכב ממה שאפשר היה להניח, ובמיוחד בתקופת הברונזה

המאחרת. כמו כן נתברר, שהשטח שלפני המקדש היה עשוי טראסות של אבן, שדרכן הגיעו למקדש.

2. החפירה השנייה התרכזה בשטח העיר, שנחשפה בעונה הקודמת וששרידיה (על הכלים המיקניים שנתגלו בה) הם מסוף תקופת הברונזה. השכבה העליונה (א1—ב) הוסרה ומתחתה נתגלתה שכבה שניה (2), שאף היא מתקופת הברונזה המאוחרת. מתחתיה נתגלתה שכבה שלישית, שנהרסה על-ידי שריפה גדולה, מסוף תקופת הח'קסוס. בין שכבה שתים לשכבה שלוש היה פער בהתיישבות, המעיד, שהמקום לא היה מאוכלס במאה החמש-עשרה לערך, אפשר בעקבות הריסתה של העיר על-ידי הפרעונים בסוף המאה השש-עשרה ותחילת החמש-עשרה. התוצאה המעניינת ביותר של חפירת שכבה זו היתה גילוי עשרות קבורות של תינוקות, שנקברו בתוך כדים שהוטמנו מתחת לרצפות. בכל כד נמצא מספר פכיות קטנות, שהונחו ליד הנקברים (לוח י"ג, 3). השכבה נבנתה במקום זה, כנראה, על קרקע בתולה; ועובדה זו מלמדת, שהיישובים הראשונים הוקמו כאן בסוף תקופת הברונזה התיכונה.

3. מתוך כוונה להפיץ אור נוסף על תוצאות החפירות בעונה הקודמת, שלפיהן נהרסה לבלי קום העיר הכנענית האחרונה בסוף המאה השלוש-עשרה—נחפר השנה שטח נוסף מצפון ובצמידות לשטח שנחפר אשתקד (לוח י"ב, 1). תוצאות חפירה זו אישרו לחלוטין את מסקנות השנה הקודמת, וכך נקבעו שני השלבים של עיר זו בסוף תקופת הברונזה המאוחרת. בשטח זה נחשפו מערכות גדולות של מבנים, שאחד או שנים מהם שימשו ללא ספק בתי יוצר, אולי בקשר למקדש, כפי שנתברר ממספר האובניים שנתגלו בו (וביניהן זוג אובניים שלם: רכב ושכב) וכן מתוך הכמות הגדולה של כלי חרס, שנמצאו מרוכזים קבוצות-קבוצות בחדרים הסמוכים (לוח י"ב, 2). מתוך המציאות החשובות בשטח זה יש לציין מסכת פולחן עשויה חמר, שנמצאה ממש על-יד זוג האובניים (לוח י"ג, 1—2). כן ראויה לציון מציאה מיוחדת במינה, שנתגלתה מתחת לאחד מכלי החרס שבסמוך לחדר היוצר: "נס" עשוי ברונזה, ועליו תבליטי "אלת הנחשים", המחזיקה בכל אחת מידיה נחש מתפתל. מעליה נמצא סמלה: סהר ובתוכו דמות סכימטית של נחש, המופיע שוב גם מתחתיה. כל ה"נס" (פרט ל"לשון" שבתחתיתו, שוודאי היתה תחובה בתוך מוט הנס) מצופה כסף (לוח י"ג, 4).

ש ט ח ו. שטח זה, שנחפר לראשונה בעונה הנוכחית, היה בפיקוחו של ז'ן פרו. אף הוא נמצא במתחם העיר התחתונה, בין שטח ג לבין שטח ד

כאן נחשף מזבח גדול (שמשקלו כ־5 טון) עשוי גוש אבן מלבני, שבחלקו העליון נחצבה מעין קערה לצרכי הפולחן (לוח י"ד, 1). מסביב לחצר, שהקיפה את המזבח, נתגלתה שורת חדרים, שהכילו מספר רב של כלי ממגורה גדולים, קבוצת כלים מיקניים יפים וכן כמה כלים לצרכי פולחן. ביניהם יש לציין פסל קטן עשוי בזלת של אדם יושב על כסא (לוח י"ד, 4), גרזן ברונזה בעל זיזים (לוח י"ד, 2) וכלי אלבסטר בן שני חלקים. יש להניח, שהחדרים היו חלק ממבנה המקדש, שהיה קשור במזבח. באחד החדרים נתגלה אף שולחן עם לוח בזלת מסותת יפה. כל המבנים האלה הם מתקופת היישוב האחרונה במתחם, שהגיעה כאן, בדומה לשטחים ג, ד, ה, לקצה בסוף תקופת הברונזה המאוחרת. תגליות מעניינות במיוחד בשטח ו הן שורות תעלות ת־קרקעיות גדולות, המכוסות לוחות אבן והעוברות בשטח ממערב למזרח ומדרום לצפון. נתברר, שתעלות אלה הן בעיקרן מהשכבה השלישית (סוף תקופת הח'קוסוס), אלא שאנשי השכבה השניה — אף היא בתקופת הברונזה המאוחרת — ידעו על מציאותן והגיעו אליהן מלמעלה באמצעות שורה של בורות מאונכים. תעלות אלה היו קשורות, כנראה, בתכנית הכללית של המבנים הגדולים של השכבות השניה והשלישית, שאפשר אף הן היוו חלק של מערכת פולחנית.

לשטח ו אפייניות ביותר החציבות העמוקות בסלע הרך, שנעשו בעי־קרון בשכבה ארבע (מתקופת הברונזה התיכונה), ומהן ראויות לציון מיוחד שורות המנהרות שנחצבו בסלע והמתפתלות מתחת לכל השטח. גבהן של המנהרות הוא כשני מטר, ורחבן כמטר אחד. חציבתן היפה מעידה על הרמה הטכנית הגבוהה של החוצבים. אחת המנהרות מוליכה לחדר מלבני בצורתו, שחפירתו לא נסתיימה בעונה הנוכחית. בעונה הבאה נתרכז בבירור אפיין של מנהרות אלו, שעד כה לא נמצא להן אח בחפירות בארץ־ישראל. בשעת החפירה של פיר מאונך לשם הקלת הפינוי של שפך המפולת שבחדר הנ"ל, נתקלנו גם בקברים מתקופת הברונזה המאוחרת, שהכילו כלים רבים ויפים, בכללם גביע מיקני מושלם בצורתו ובקישוטיו. כמור־ן נתגלה בתוך אחת התעלות הקדומות קבר מתקופת הברונזה המאוחרת שלב א (המאה החמש־עשרה). בקבר זה נמצא פקק של בקבוק בשמים עשוי שנהב ומחוטב בדמות ראשה של האלה חתחור (לוח י"ד, 3) ; הדיסקוס שעל ראשה הוא שקערווי ומכוון לקליטת הנוזל, היוצא מן הבקבוק דרך נקב לארכו של הפקק.

העונה השניה, שהיתה עשירה בממצאים, מפיצה אור בהיר לא רק על התרבות החמרית של צפון הארץ, הן בתקופה הכנענית והן בתקופה הישר־

יגאל ידין

אלית, אלא אף תורמת תרומה נכבדה לבירור הסטרטיפיקציה של תקופות אלו ולקביעת זיקת השכבות למאורעות ההיסטוריים הידועים לנו מהמקרא וממ־קורות חיצוניים.